

3. Мюррей Я. Франчайзинг: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2004. – 144 с.
4. Климин И. Договор франчайзинга: анализ содержания // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – №9. – С. 22–28.
5. Цират А.В. Франчайзинг и франчайзинговый договор / А.В. Цират. – К.: Истина, 2002. – 240 с.
6. Евдокимова В. Франшиза и договор коммерческой концессии // Патенты и лицензии. – 1998. – №1. – С. 8–18.

7. Газета спецвыпуск к выставке «Франчайзинг 2011» «Мир Франчайзинга» // Информационное ревью Ассоциации франчайзинга Украины – 2011. – №49. – С. 8.
8. <http://www.franchising.org.ua> – офіційний сайт Асоціації франчайзингу України
9. <http://fdf.org.ua> – офіційний сайт Федерації розвитку франчайзингу, гостинності та інфраструктури України.

Ю.В. МАХНАРИЛОВ,

к.е.н., Київський національний університет технологій та дизайну

Структурні показники довіри вкладників банківської системи

Досліджуються показники зміни довіри вкладників до банківської системи країни та національної валюти.

Ключові слова: довіра, депозит, банк.

Исследуются показатели изменения доверия вкладчиков к банковской системе страны и национальной валюте.

Ключевые слова: доверие, депозит, банк.

It is researched the indicator of changing of the depositor confidence to the domestic banking system and domestic currency.

Keywords: confidence, bank, deposit.

Постановка проблеми. Одним із джерел формування ресурсної бази комерційних банків є тимчасово вільні кошти населення країни. Посередником між відкриттям банківського депозитного рахунку та наміром його відкрити є довіра потенційного вкладника. З-за своїх властивостей парціальності та вибірковості [1] довіра вкладника формується до конкретного депозитного продукту, до банку розміщення депозиту, до валюти розміщення, до банківської системи країни в цілому. В умовах фінансових та політичних криз вплив довіри до банківської системи стає вирішальним у прийнятті вкладниками рішень щодо вилучення своїх грошей з банку, що призводить до зупинки його роботи. Прийняття подібних рішень вкладниками інших банків може зупинити діяльність банківської системи в цілому.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. В.В. Корнеєв [2], досліджуючи особливості фінансових спекуляцій у передкризові періоди, помічає вплив чинника довіри на поведінку інвесторів. Він пише: «Фінансові кризи містять елемент психологічних аномалій прийняття інвестиційних рішень на фінансових та інших ринках. Початковий азіотаж спекулятивного розміщення ресурсів після краху ринків замінюється панікою, втечею залишків капіталу з організованих ринків, закриттям рахунків і загальним падінням довіри. У цьому руслі економічні негаразди 2008–2010 ро-

ків (як і інші) викликані не стільки кризою ліквідності, а радше кризою довіри».

В одному з попередніх досліджень [3] встановлено зв'язок між показниками довіри вкладників банків та кризами (політичними, економічними), які періодично виникали в національній економіці. Зроблено висновок про можливість оцінки зміни довіри вкладників (потенційних вкладників) до банківської системи в цілому шляхом використання відносних показників приросту строкових банківських депозитів.

Крім відносних показників досвід банківської системи дозволяє дослідити абсолютні значення показників довіри вкладників, порівняти їх перебіг у передкризові та кризові періоди.

Метою статті є дослідження структурних показників довіри до банківської системи країни та національної валюти.

Виклад основного матеріалу. На зміну абсолютних та відносних показників депозитів впливає попередньо сформована довіра вкладників (та потенційних вкладників). Відображена у динаміці депозитів банківської системи в цілому, довіра вкладників набуває опосередкованого виміру, в тому числі її властивості – парціальність та вибірковість. Поняття довіри вкладників до банківської системи країни не має чітко встановленого визначення, оскільки далеко не всі клієнти комерційних банків можуть сформулювати, що для них є банківська система, а для деяких з них взагалі не існує такого поняття. Тому довіра до банківської системи країни вивчається з позиції дослідника, а не вкладника. Більш конкретним є поняття національної валюти, оскільки гривня має як абсолютну (річ у матеріальній формі), так і відносну (можливість порівнювання з іншими речами) представленість у свідомості вкладника.

В якості показників, які відображають вплив довіри на прийняття рішень потенційних вкладників про розміщення тимчасово вільних коштів на депозитних рахунках в комерційних банках і, таким чином, дозволяють вимірювати цей вплив, у даному дослідженні прийнято: 1) частки депозитів з різними строками розміщення в загальній сумі строкових депозитів; 2) частку депозитів, розміщених в національній валюті, в загальній сумі строкових депозитів.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Дослідження довіри вкладників до банківської системи, представлене у попередніх публікаціях [3, 4], базувалося на даних НБУ щодо зобов'язань комерційних банків України за коштами, залученими на рахунки фізичних осіб. Із січня 2009 року НБУ подає інформацію щодо депозитів домашніх господарств, залучених депозитними корпораціями (крім НБУ). Крім того, збільшилась кількість показників: дані надаються в розрізі депозитів на вимогу, строком до 1 року, строком від 1 до 2 років, строком більше двох років тощо. Відносні дані (темпи росту, темпи приросту, питома вага складових показників) щодо депозитів домогосподарств практично співпадають з відповідними даними щодо депозитів фізичних осіб, наданих від 1 лютого 2007 року до 1 жовтня 2010 року.

Дане дослідження динаміки депозитів проведено для періоду 1998–2011 років. На рис. 1 представлено графічне зображення динаміки часток довгострокових депозитів (терміном більше 1 року) в загальній сумі строкових депозитів за період з 1998 до 2008 року.

Лінія графіку в цілому має висхідний характер з ділянками прискороного зростання (01.01.2001–01.02.2003 та 01.03.2004–01.12.2004) та різкого падіння (01.12.2004–01.02.2005 та 01.09.2005–01.01.2006). Максимальне значення показника (75,2%) за весь термін спостережень припадає на 01.10.2007 р. Як встановлено в попередньому дослідженні [3], найбільші від'ємні зміни у рівні довіри спричиняють події в політичному житті країни, які засобами масової інформації подаються як руйнівні або революційні. Напередодні періодів (з 01.12.2004 до 01.02.2005 та з 01.09.2005 до 01.01.2006), коли зменшувалися досліджувані показники депозитів, відбувалися, відповідно, так звана помаранчева революція та відставка уряду Ю. Тимошенко.

Частки депозитів, розраховані в розрізі різних строків розміщення (до 1 року, від 1 до 2 років та більше 2 років), представлено у графічному вигляді на рис. 2.

Довгострокові депозити на рис. 1 представлені двома лініями: частка строкових (від 1 року до 2 років) депозитів до-

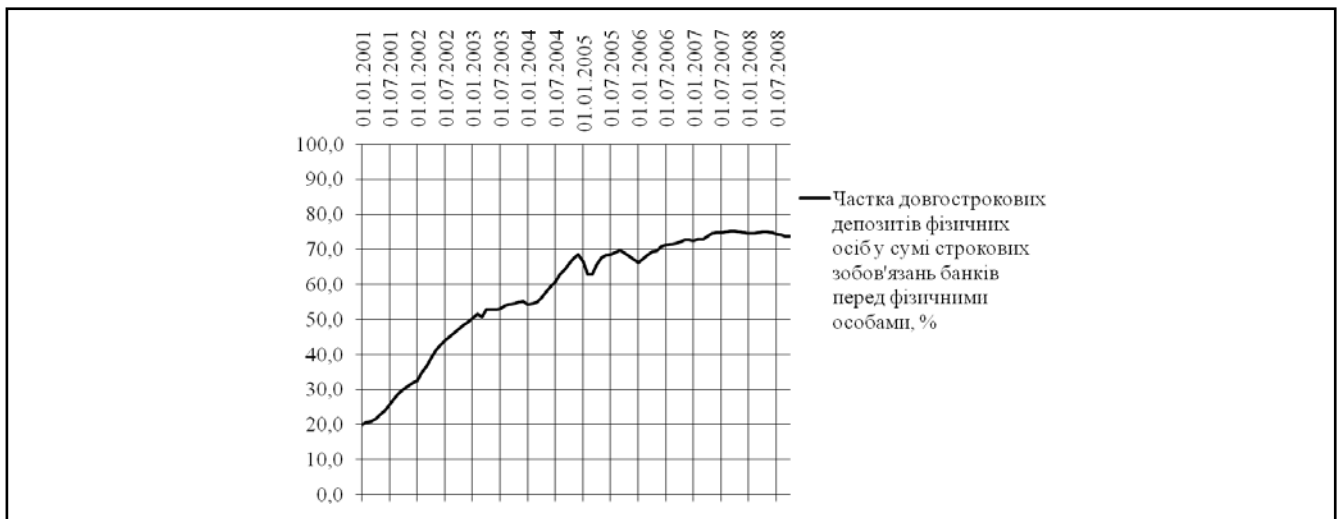

Рисунок 1. Динаміка довгострокових депозитів фізичних осіб у 2001–2008 роках

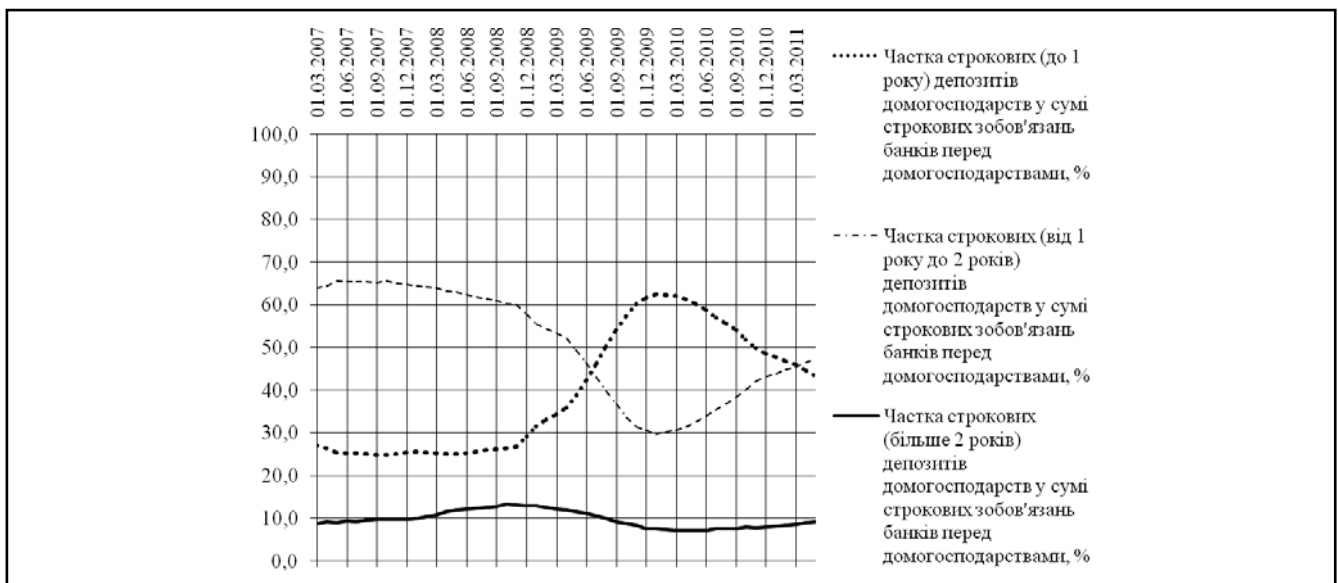

Рисунок 2. Динаміка строкових депозитів домогосподарств у 2007–2011 роках

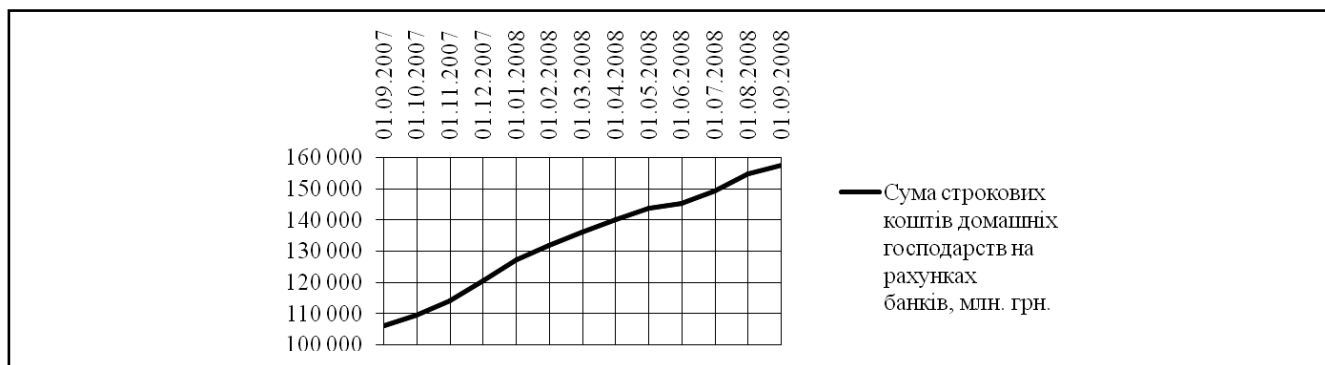

Рисунок 3. Обсяги строкових депозитів домогосподарств у 2007–2008 роках

могосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами та частка строкових (більше 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами. Саме сума значень цих двох показників демонструє спадну тенденцію після 1 жовтня 2007 року. Вкладники комерційних банків більше ніж за рік до початку гострої фази фінансової кризи в Україні (жовтень 2008 року) почали збільшувати частку короткострокових депозитів за умовою збереження плавної висхідної тенденції у обсягах строкових депозитів (рис. 3).

Відбувалося малопомітне зменшення довіри до комерційних банків (з позиції дослідника – до банківської системи), оскільки вкладники довіряли банкам свої кошти на більш короткі терміни. Якщо причиною зменшення термінів вкладання коштів було віддання переваги іншим варіантам їх розміщення, то згідно з теорією довіри це свідчить про зниження її рівня до банківських депозитів¹.

Абсолютні та відносні показники депозитів, розміщених у національній валюті (гривні), також ілюструють вплив довіри на прийняття інвестиційних рішень вкладниками комерційних банків. Досліджувалась динаміка частки строкових депозитів у гривні у двох періодах: з 01.01.98 р. до 01.09.2001 р. та з 01.02.2007 р. до 01.05.2011 р.

На рис. 4 представлено графік зміни частки депозитів, розміщених фізичними особами у гривні в період з 01.01.1998 р. до 01.09.2001 р. Максимальне значення цього показника (71,3%) зафіксоване на 1 лютого 1998 року. До 1 серпня 1998 року показник коливався в межах 69%, 71%. У серпні 1998 року почалася гостра фаза фінансової кризи в Україні, відбулося знецінення гривні по відношенню до американського долара, що призвело до падіння рівня довіри до національної валюти. Як видно з графіка на рис. 4 в подальшому поступово зменшувалась частка строкових депозитів, розміщених у гривні.

Слід також зауважити, що до поточної дати спостережень (травень 2011 року) частка строкових депозитів у гривні ніколи не поверталась на рівень, досягнутий 1 лютого 1998 року.

Зростання показника відбувалось в основному за рахунок гривневих депозитних ставок, значно більш високих, ніж за іноземними депозитами. Тому на відміну від зниження рівня довіри до довгострокових депозитів, яке спостерігалось за рік

¹ Як раніше зазначалося довіра має властивості парціальності та вибірковості. Вибірковість базується на значущості варіанту вкладання коштів, а парціальність дозволяє порівнювати ці окремі варіанти між собою та обирати той, для якого вкладник визначить найбільші значення компетентності та безпеки [6]. Зрозуміло, що ці значення розташовуються на ординальній шкалі [7].

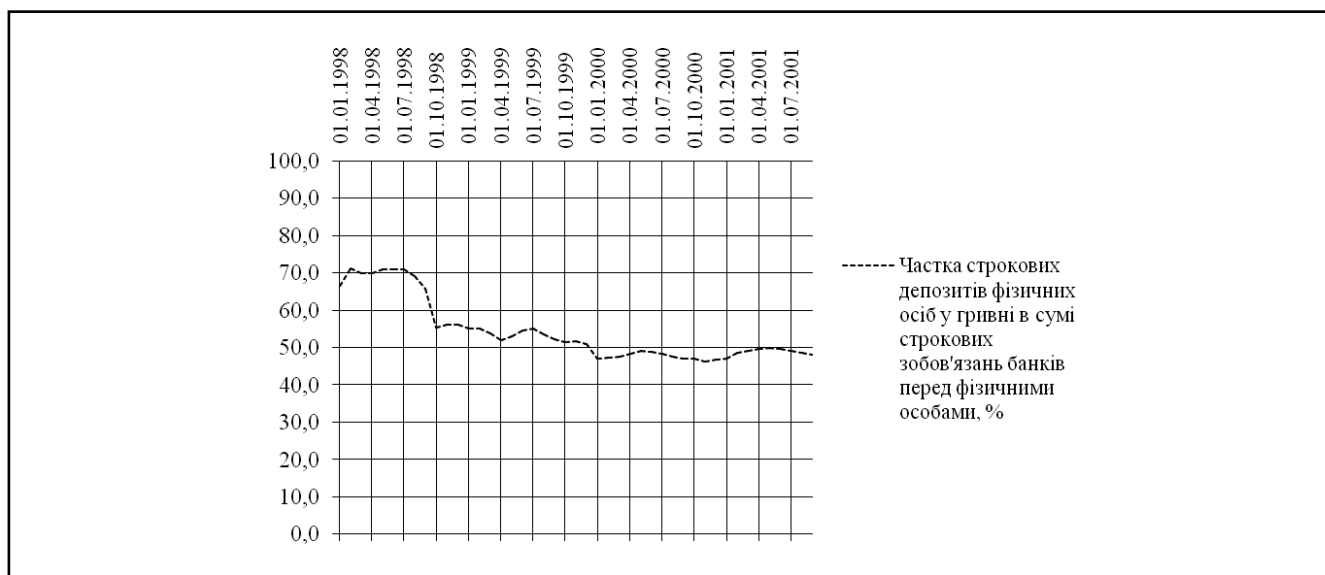

Рисунок 4. Динаміка строкових депозитів фізичних осіб у гривні в 1998–2001 роках

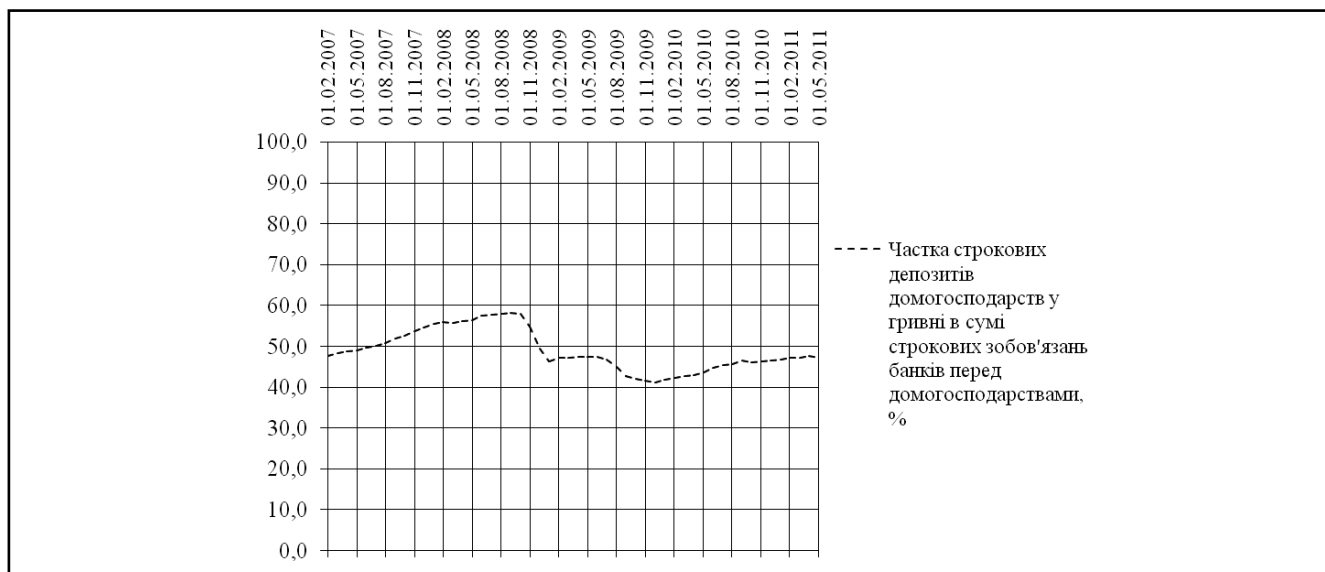

Рисунок 5. Динаміка строкових депозитів домогосподарств, розміщених у гривні, в 2007–2011 роках

до початку гострої фази фінансової кризи 2008 року, частка строкових депозитів у гривні продовжувала зростати (рис. 5). З початком кризи значення показника протягом трьох місяців різко зменшилося і падіння продовжувалося до 01.01.2010 р.

Частка гривневих строкових депозитів демонструвала різке падіння під час трьох криз: фінансових 1998 року та 2008 року і політичної 2004 року. Під час кожної з них різке падіння показника продовжувалося три місяці. Якщо у 1998 та 2008 роках скорочувалися фізичні обсяги як гривневих, так і іновалютних депозитів, то у 2004 році фізичний обсяг іновалютних депозитів продовжував зростати. Під час кризи 1998 року регулятор не забороняв вкладникам дострокове зняття грошей з депозитних рахунків, але деякі банки (в тому числі вели-

кі) не змогли повернути гроші вкладникам за їхньою вимогою. У 2004 та 2008 роках було введено тимчасову заборону на дострокове розірвання депозитних угод: у 2004 році на один місяць, у 2008 році до завершення терміну дії угод.

В останньому випадку такий захід був дуже вчасним, оскільки вкладники почали вилучати свої вклади майже з усіх банків одночасно. Судячи з такої поведінки, у свідомості типового вкладника сформувалися більш узагальнені об'єкти довіри, ніж окремих банків. Формування у вкладників довіри до узагальнених об'єктів має спричинити поведінку, схожу з подіями 2004 та 2008 років.

Обидва показники – частки депозитів з різним термінами розміщення та частка строкових гривневих депозитів у за-

Таблиця 1. Середньомісячні зміни часток строкових депозитів

№ з/п	Назва показника	Середньомісячний темп приросту, %	Середньомісячний приріст, %
1	Частка строкових (від 1 року до 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами з 01.09.2008 р. до 01.01.2010 р.	-4,4	-2,0
2	Частка строкових гривневих депозитів фізичних осіб у сумі строкових зобов'язань банків перед фізичними особами з 01.07.98 р. до 01.10.98 р.	-7,8	-5,2
3	Частка строкових гривневих депозитів фізичних осіб у сумі строкових зобов'язань банків перед фізичними особами з 01.10.2004 р. до 01.01.2005 р.	-5,4	-2,9
4	Частка строкових гривневих депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами з 01.10.2008 р. до 01.01.2009 р.	-7,2	-3,9
5	Частка строкових (від 1 року до 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами з 01.01.2010 р. до 01.05.2011 р.	3,0	1,1
6	Частка строкових (більше 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами з 01.04.2010 р. до 01.05.2011 р.	2,0	0,2
7	Частка гривневих строкових депозитів фізичних осіб у сумі строкових зобов'язань банків перед фізичними особами з 01.09.2006 р. до 01.09.2008 р.	1,0	0,5
8	Частка гривневих строкових депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами з 01.12.2009 р. до 01.05.2011 р.	0,9	0,4

гальній сумі депозитів – дозволяють оцінити швидкість зміни довіри до банківської системи або до національної валюти. В табл. 1 наведено середньомісячні приріст та темп приросту показників в різні періоди спостережень.

Наведені у табл. 1 дані свідчать, що з кожним новим знеціненням гривні по відношенню до американського долару, швидкість втрати довіри до національної валюти зростає: якщо в 2004–2005 роках значення відповідного показника щомісячно зменшувалося на 2,9%, то в 2008–2009 роках – на 3,9%. Показник абсолютного зменшення 1998 року становить 5,2%, але під час тієї кризи регулятор не забороняв вкладникам достроково вилучати свої депозити. Незважаючи на відповідну заборону у 2004 і 2008 роках та більш жорсткі умови заборони у 2008 році, показники абсолютного та відносного зменшення у 2008 році зросли.

Під час кризи 2008 року більш повільно зменшувалася частка строкових депозитів (незалежно від валюти розміщення) терміном від року до двох: відносне зменшення становило 4,4%, абсолютне – 2%. Ця розбіжність у швидкості падіння досліджуваних показників пояснюється більшою довірою до іноземної валюти, відповідні показники якої затримали швидкість зменшення частки строкових депозитів, які не враховують валюту розміщення. Значно нижча швидкість зменшення частки строкових (більше двох років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами пояснюється заборорою на дострокове зняття депозитів. В результаті на момент, коли господар депозиту був у змозі зняти свій депозит, уже не існувало тієї загрози, що змусила б його тимчасово або на завжди вилучити свої гроші з банку.

Згідно з теорією довіри відбулося підвищення позитивних суб'єктивних оцінок потенційного вкладника щодо моральної та професійної компетентності банків за рахунок, відпо-

відно: зняття загрози втрати депозиту та зростання ставок, за якими вкладникам сплачувався дохід на депозит.

З табл. 1 бачимо, що на відміну від втрати довіри її поновлення відбувається дуже повільно. Абсолютна швидкість зростання частки:

1) строкових (від 1 року до 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами в період 01.01.2010 р. до 01.05.2011 р. становила 1,1% на місяць;

2) гривневих строкових депозитів фізичних осіб у сумі строкових зобов'язань банків перед фізичними особами в період з 01.09.2006 р. до 01.09.2008 р. становила 0,5%;

3) гривневих строкових депозитів фізичних осіб у сумі строкових зобов'язань банків перед фізичними особами в період з 01.12.2009 р. до 01.05.2011 р. становила 0,4%.

Таким чином, під час останньої кризи (2008 рік) падіння довіри до банківської системи відбувалося майже вдвічі швидше ніж її зростання, а до національної валюти майже в десять разів швидше.

Крім того, необхідно враховувати терміни падіння/зростання. На прикладі показника частки гривневих строкових депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами бачимо (табл. 1), що нижнього значення показник досягає за три місяці, а відновлення попередніх пікових значень поки що не відбувалося. В табл. 2 наведено найбільші передкризові та поточні (на 1 травня 2011 року) значення деяких з досліджуваних показників.

З даних табл. 2 видно, що 7 та 8 показники відрізняються від 9 та 10 показників. Якщо перші розраховані для фізичних осіб, то другі – для домогосподарств. Слід зауважити, що значення часток депозитів, розраховані щодо фізичних осіб, відхиляються на 0,1%...0,3% від подібних показників для домогосподарств. Тому порівняння цих показників є корект-

Таблиця 2. Частки строкових депозитів

№ з/п	Назва показника	Середньомісячний темп приросту, %
1	Частка строкових (до 1 року) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами на 01.09.2008 р.	26,3
2	Частка строкових (до 1 року) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами на 01.05.2011 р.	43,4
3	Частка строкових (від 1 року до 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами на 01.09.2008 р.	61,0
4	Частка строкових (від 1 року до 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами на 01.05.2011 р.	47,4
5	Частка строкових (більше 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами на 01.09.2008 р.	12,8
6	Частка строкових (більше 2 років) депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами на 01.05.2011 р.	9,1
7	Частка гривневих строкових депозитів фізичних осіб у сумі строкових зобов'язань банків перед фізичними особами на 01.07.98 р.	71,1
8	Частка гривневих строкових депозитів фізичних осіб у сумі строкових зобов'язань банків перед фізичними особами на 01.10.2004 р.	56,5
9	Частка гривневих строкових депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами на 1.09.2008 р.	58,1
10	Частка гривневих строкових депозитів домогосподарств у сумі строкових зобов'язань банків перед домогосподарствами на 01.05.2011 р.	47,2

ним в межах похибки цілого відсотку. Досвід останніх 14 років, що минули від кризи 1998 року, свідчить, що не слід очікувати повернення до значення частки гривневих депозитів, досягнутого у 1998 році.

Повільне збільшення цього показника, яке відбувається з початку 2010 року, спричинене значним перевищенням ставок за гривневими депозитами над ставками за іноземними депозитами (в середньому на 5%...6%). Також курс гривні по відношенню до американського долара залишається стабільним. Чи довго залишатимуться незмінними ці два фактори? Невідомо. Але можна прогнозувати, що: по-перше, різкі негативні зміни спричинять падіння показника нижче 40%, по-друге, в умовах стабільного розвитку економіки частка гривневих депозитів не перевищить 60%.

Прогнозовані тенденції очікуються від 1–6 показників табл. 2. Строчкові депозити утворюють певну структуру з визначеними тенденціями розвитку: збільшення частки депозитів терміном розміщення понад два роки, зменшення частки депозитів терміном розміщення від 1 року до 2 років, стабілізацією частки депозитів терміном розміщення до 1 року на рівні 25%. Тобто співвідношення часток довгострокових (більше 1 року) та короткострокових (до 1 року) депозитів домогосподарств в умовах української банківської системи наближається до значення 75:25. Також можна прогнозувати, що за умовою стабільного розвитку економіки це співвідношення відновиться не раніше ніж за півтора–два роки.

Висновки

Відтік вкладів населення (в першу чергу) та підприємств з комерційних банків, пов'язаний з кризовими явищами в економіці або політиці, є кризою довіри до національної банківської системи. Така криза виявляється у достроковому розірванні вкладниками депозитних угод з банками, незалежно від назви банку. В історії України за останні п'ятнадцять років сталося вже три подібних кризи: в 1998, 2004 та 2008 роках.

Термін часу між кризами є достатньо коротким. Це дозволяє припустити, що потенційні вкладники навчилися зважувати ризики розміщення своїх коштів у банках. Тому постійне відновлення довіри до банківської системи, відображене у зростанні обсягів депозитів, свідчить про, по-перше, готовність приймати на себе ризики розміщення своїх коштів у банках, по-друге, більшу ризикованість інших варіантів використання власних коштів у порівнянні з депозитними вкладками, по-третє, відсутність впливових депозитних корпорацій, які були б альтернативою банкам.

З кожною кризою довіри регулятора доводилося приймати все більш жорсткіші заходи для запобігання руйнуванню банківської системи. Інших способів збереження системи, крім обмежень у достроковому знятті коштів з депозитних рахунків банків, за часи криз не використовувалось. Тобто

цей спосіб, з одного боку, за фактом перетворився на єдиний та необхідний, з іншого боку, залишився надзвичайним, не передбаченим чесною угодою. Тому для підвищення рівня довіри потенційних вкладників до банків є доцільним введення на законодавчому рівні норми, за якою дострокове розірвання депозитної угоди з ініціативи вкладника стане неможливим. При цьому має існувати можливість дострокового розірвання за одночасною згодою вкладника та банку. По-перше, за таких умов, вкладники почнуть зважувати ризики вкладання своїх грошей на строковий банківський рахунок з урахуванням ризику неможливості дострокового розірвання депозитної угоди в умовах кризи. По-друге, стане можливою поява банків, які, повертаючи депозити вкладникам за будь-яких умов, формуватимуть довіру до окремого банку, яка поступово знижуватиме недовіру до банківської системи в цілому і запобігатиме панічним настроям вкладників під час економічних або політичних криз.

Депозитні ставки за гривневими рахунками можуть стати індикаторами підприємницької активності, оскільки потенційні дрібні підприємці віддають перевагу розміщенню тимчасово вільних грошових коштів на депозитних рахунках. Фактори, які сприяють позитивним суб'єктивним оцінкам людей щодо їхньої можливості ведення власного бізнесу, формують довіру до економічної системи країни, збільшують підприємницьку активність, залучають більшу кількість людей до процесів обміну товарами та послугами, прискорюючи обмін та збільшуючи національний дохід країни.

Література

1. Махнарилов, Ю.В. Роль довіри в прийнятті господарських рішень [Текст] // Економіка України: соціальні аспекти інноваційної моделі розвитку: колективна монографія / За ред. В.Ф. Беседіна, А.С. Музиченка. – К.: 2007. – С. 506–513.
2. Корнеєв В.В. Капіталотворення і кредит в координатах «довіра–відповідальність» [Текст] / В.В. Корнеєв // Фінанси України. – 2010. – №9. – С. 13–22.
3. Махнарилов Ю.В. Обґрунтування вибору показників феномену довіри в моделях економіки (на прикладі строкових банківських зобов'язань) [Текст] / Ю.В. Махнарилов // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – №2. – С. 33–36.
4. Махнарилов Ю.В. Графічне відображення довіри вкладників до банківської системи та окремих банків у показниках депозитів фізичних осіб [Текст] / Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць. / Наук. ред. І.Г. Манцуров. – К.: 2009. – Вип. 9. – С. 161–165.
5. Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/> – Назва з титул. екрану.
6. Скрипкина Т.П. Психологія довіри [Текст] / Т.П. Скрипкина. – М.: Издат. центр «Академия», 2000. – 264 с.
7. Stevens S.S. On the theory of scales of measurement [Текст] / S.S. Stevens // Science. – 1946. – Vol. 103. – P. 677–680.